

Ilija Lampričin Črijević o komediji i Titu Makciju Plautu

Magdika, Matej

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:150297>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti

Matej Magdika

**ILIJA LAMPRIČIN ČRIJEVIĆ O KOMEDIJI I TITU MAKCIJU
PLAUTU**

Završni rad

Mentor: prof. dr. sc. Milovan Tatarin

Osijek, 2019.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Preddiplomski jednopredmetni studij Hrvatski jezik i književnost

Matej Magdika

**ILIJA LAMPRIČIN ČRIJEVIĆ O KOMEDIJI I TITU MAKCIJU
PLAUTU**

Završni rad

Humanističke znanosti, filologija, kroatistika

Mentor: prof. dr. sc. Milovan Tatarin

Osijek, 2019.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

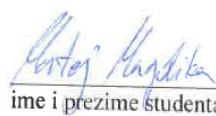
Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 5. rujna, 2019.

 0122225114
ime i prezime studenta, JMBAG

SADRŽAJ

Sažetak	5
1. Uvod	6
2. Humanizam, komedija, Plaut	8
3. <i>Ecce teatrales</i>	11
3.1. O komediji i tragediji	11
3.2. O Pomponiju Letu i obnovi kazališta	12
4. <i>Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia</i>	15
5. Zaključak	19
6. Literatura	20

Sažetak

Rad se bavi Ilijom Lampričinim Črijevićem i njegovim pogledima na komediju i rimskoga komediografa Tita Makcija Plauta. Nakon biografskih podataka o Črijeviću te kontekstualiziranja humanizma, komedije i Plauta, pozornost se usmjerava na dva teksta: pjesmu *Ecce teatrales* i raspravu *Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia*. Tekstovi će se analizirati zasebno, a iz njih će se izlučiti Črijevićeve stajališta o komediji i Plautu.

Ključne riječi: Ilija Lampričin Črijević, komedija, Tit Makcije Plaut, dubrovačka književnost, humanizam

1. UVOD

Ilija Lampričin Črijević rođen je u Dubrovniku 1463. godine od oca Lampre i majke Maruše Sorkočević (Sorgo). Imao je dva brata, Trojana i Paska te dvije sestre, Uršulu i Jelušu. Školovao se u Dubrovniku, a potom u Ferrari i Rimu, gdje je bio članom Akademije Pomponija Leta. Godine 1484. okrunjen je lovorovim vijencem kao *poeta laureatus* pa je tom prigodom latinizirao svoje ime (Aelius Lampridius Cervinus).¹ U kvirinalskoj je akademiji proučavao antičku dramu te je napisao studiju o Plautovim komedijama i njihovim prolozima. Budući da je kao trinaestogodišnji dječak otišao u Rim gdje je pohađao *studia humanitatis*, hrvatski je jezik jednom prilikom, kako kaže Prosperov Novak, »neoprezno nazvao *ilirskim skvičanjem*«, upravo u raspravi *Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia*. Međutim, primjećuje Prosperov Novak, »takav odnos nije umanjio Črijevićeve patriotske osjećaje«, budući da u poemi *De Epidauru* izravno govori o suvremenim turskim prodorima i kaže kako nije moguće pobjeći iz zavičaja, a ne zaštititi oltare i hramove.² Pisao je Črijević još i elegije, ode, himne, epigrame, epistole, prigodnice itd. Pored toga bio je leksikograf i erudit, poznavatelj latinskog jezika i književnosti, što se ponajviše vidi u pjesmama posvećenim Rimljanki Flaviji.³

Kako piše Nikola Batušić, po povratku u Dubrovnik oko 1490. godine »ovjenčani« Črijević sa sobom donosi i Letove »kazališno-praktične te dramaturgijsko-književne zasade, kojima ostaje vjeran sve do smrti 1520. godine«. Naime, čitajući Plautove komedije u rodnom gradu, Črijević zacijelo oko sebe okuplja (baš kao i njegov učitelj) mladiće željne znanja, ali i zabave, te s njima u privatnim kućama pokušava uprizoriti neka Plautova djela. Međutim, upozorava Batušić, podacima da mu je to zaista i uspjelo, danas ne raspolažemo. Ipak, nedugo nakon njegove smrti »dubrovačko glumište bilježi dva dokazana slučaja o prikazivanju latinskih predstava u privatnim zdanjima plemića«. Iz svega toga Batušić zaključuje kako je svojevrsni latinski književni krug u Dubrovniku imao dugu tradiciju, pozivajući se na prolog Držićeva *Skupa*, koji je vjerojatno izveden 1555. godine, a u kojemu Držić svoju komediju naziva »starijom neg moj djed i pradjed« te kako je ona »sva ukradena iz nekog libra starijeg neg je staros, – iz Plauta – djeci ga na skuli legaju«. Prema tome, »i danas je neobjašnjeno odnosi li

¹ Slobodan P. Novak, Milovan Tatarin, Mirjana Mataija, Leo Rafolt, *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009. str. 109.

² Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 29.

³ Marin Franičević, Franjo Švelec, Rafo Bogišić, *Od renesanse do prosvjetiteljstva, Povijest hrvatske književnosti br. 3*, Liber, Zagreb, 1974., str. 61.

se ova Držićeva pripomena na Črijevićev krug i postojanje humanističkih društava u kojima se Plaut čitao i komentirao, ili je pak Držićevo priznanje tek podcrtavanje vlastitoga književno-tematskog inspiratornog ishodišta«. ⁴

Cilj je ovoga rada istražiti i predstaviti Črijevićeva mnijenja o komediji i Plautu, služeći se pritom dvama tekstovima: pjesmom *Ecce teatrales... (Evo komedija obnavlja...)* ⁵ i raspravom *Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia (O staroj komediji, satiri i novoj komediji s obranom Plauta)*. ⁶ Imajući u vidu Črijevićevo humanističko obrazovanje, njegova će se stajališta o komediji i Plautu promatrati u kontekstu humanizma i renesanse.

⁴ Nikola Batušić, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 29–30.

⁵ Nikola Batušić: *Črijevićeva pjesma Ecce teatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, u: Dani Hvarškoga kazališta: hrvatski humanizam – Dubrovnik i dalmatinske komune, Književni krug, Split, 1991, str. 144–155. Svi navodi iz pjesme bit će citirani po tom izdanju.

⁶ Divna Mrdeža Antonina: *Črijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia«*, u: Dani Hvarškoga kazališta: hrvatski humanizam – Dubrovnik i dalmatinske komune, Književni krug, Split, 1991, str. 169–178. Svi navodi iz rasprave bit će citirani po tom izdanju.

2. HUMANIZAM, KOMEDIJA, PLAUT

Radi predočavanja konteksta i potpunog shvaćanja dvaju Črijevićevih tekstova, čini se ispravnim krenuti od općenitih pojmova prema specifičnim, stoga nije zgorega postaviti komediju te Plautov lik i djelo u humanizam.

Već je sam pojam »humanizam« dvoznačan pa se tako s jedne strane može tumačiti kao kulturnopovijesna epoha koja prethodi renesansi i dijelom se s njome podudara, a s druge strane kao kulturno-obrazovni pokret unutar renesanse kao nadređenog pojma. Glavna značajka humanizma jest obrazovanje koje se temelji u prvom redu na učenju latinskog jezika, pri čemu osnovno mjesto zauzima pet disciplina (gramatika, retorika, povijest, pjesništvo i filozofija), a zajednički im je naziv *studia humanitatis*.⁷ Kako piše Miroslav Pantić, temeljna je svrha toga učenja bilo postizanje vrhunskog ideala (*humanitas*), tj. najvišega mogućeg stupanja čovječnosti. Da bi se tom idealu približili, humanisti se nisu željeli osloniti na tradiciju srednjega vijeka pa je bilo neizbježno da se »u svojoj polemici sa srednjim vijekom, obrate za pomoć svijetu davno minulom, ali nikada potpuno iščezlom iz svijesti, svijetu antike«.⁸

Zalažući se za obnovu antike, humanisti su *preporučali* i antičke vrste i pjesnike. Kada je riječ o drami te definiranju tragedije i komedije, Pantić piše kako su se renesansni teoretičari vodili Aristotelom, a kako je Aristotel o komediji rekao malo, tako i oni malo govore o njoj. Ono što je sigurno jest da su »svi složni s antičkim misliocem da radnja i likovi komedije pripadaju društvenim nizinama i da su samo tamo izvori smiješnoga«.⁹

Kako je drugi dio *Poetike* (u kojemu Aristotel vrlo vjerojatno raspravlja o komediji) izgubljen, renesansni su se teoretičari oslanjali i na Horacijevu *Poslanicu Pizonima*, a u nešto manjoj mjeri na Ciceronov traktat *O govorniku*. Najviše su o komediji, kako teoretičari tako i pjesnici, »izvukli iz komediografske prakse antičkih pjesnika Terencija i Plauta, koje je njihovo doba izabralo da mu u ovoj dramskoj vrsti budu vrhunski modeli i najautoritativniji učitelji«. Oni su iz starih komedija (posebno Plauta) preuzimali puno toga: fabulu, likove i dijaloge, a njihove

⁷ Slobodan P. Novak, Milovan Tatarin, Mirjana Mataija, Leo Rafolt, *Leksikon Marina Držića*, str. 320–321.

⁸ Miroslav Pantić, *Humanizam i renesansa*, Obod, Cetinje, 1967., str. 17.

⁹ Miroslav Pantić, *Humanizam i renesansa*, str. 109.

su preinake bile minorne, tek u vidu novih imena, radnje u renesansnim prilikama ili pokoje scene te je na taj način nastala tzv. eruditna komediografija.¹⁰

Pantić zaključuje da je renesansna poetika više pažnje posvetila tehničkim detaljima u komediji kao što su pitanja proze i stiha, broj činova, zapleti i sl., a koja su »bila nebitna za jedino značajnu i jedino zaista zanimljivu jezgru poetskog i životnog u ovoj dragocjenoj i osobitoj pjesničkoj vrsti«. ¹¹

Kada je konkretno o kazalištu riječ, Silvio D'Amico u *Povijesti dramskog teatra* piše kako su učenjaci već od prvog doba humanizma težili tome da na scenu vrate latinske i grčke tekstove te da su nam »poznati oni što su potkraj petnaestoga stoljeća na latinskom prikazivali Plautove i Terencijeve komedije«, naglašavajući pritom upravo Rimsku akademiju pod pokroviteljstvom Pomponija Leta.¹²

Sada, kada razumijemo kontekst i položaj komedije i Plauta, prijeći nam je na dva teksta našeg humanista. Moramo, ipak, imati na umu nekoliko bitnih podataka. Ponajprije da su oba teksta nastala prije pravog „procvata“ Aristotelove *Poetike*.¹³ Batušić u uvodu svojega rada o pjesmi *Ecce teatrales* piše kako je Črijević u poeziji za vrijeme rimskoga boravka (do 1490.) ostavio vrijednih tragova o vlastitoj, ali i Letovoj kazališnoj djelatnosti.¹⁴ Rasprava *Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia* nastala je jamačno nakon Črijevićeva povratka u Dubrovnik oko 1490., budući da dio koji slijedi nakon ulomka o spomenutom *ilirskom skvičanju (šušljanju)* »upućuje na pomisao da se vlast oborila sudskom zabranom na Plautove tekstove«. ¹⁵

U vezi je s vremenom nastanka Črijevićevih tekstova i mjesto školovanja, kao i njegovo značenje u oblikovanju Črijevićevih pogleda na komediju. Već smo istaknuli da se Črijević školovao u Kvirinalskoj Akademiji u Rimu, u humanističkom krugu Pomponija Leta. Batušić i

¹⁰ Miroslav Pantić, *Poetika humanizma i renesanse*, Prosveta, Beograd, 1963., str. 82–84.

¹¹ Miroslav Pantić, *Poetika humanizma i renesanse*, str. 88.

¹² Silvio D'Amico, *Povijest dramskog teatra*, Matica hrvatska, Zagreb, 1972., str. 118.

¹³ Aristotelova je *Poetika* doživjela procvat tek u XVI. stoljeću. Naime, srednji vijek ju nije ni poznavao (tek u arabijskim i sirijskim verzijama, veoma skraćenim i izmijenjenim), a humanizam ju »nije iskoristio bolje«. Prodiranje Aristotelovog djela u Europi započinje tek 1498. godine kada Giorgio Valla tiska latinski prijevod. Miroslav Pantić, *Poetika humanizma i renesanse*, str. 42–43.

¹⁴ Nikola Batušić, *Črijevićeva pjesma Ecce teatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, str. 144.

¹⁵ U prilog ide i činjenica da je dubrovačka vlada imala jak animozitet prema novinama, kao i to da je Črijević često bio u sukobu sa zakonom. Divna Mrdeža Antonina, *Črijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia«*, str. 173.

Mrdeža Antonina ističu važnost Letova utjecaja na mladog Iliju i njegove poglede na kazalište, stoga će Batušić ustvrditi da se »možda na temelju Črijevićeva aktivnoga sudjelovanja u Pomponijevoj evokaciji Seneke, Plauta i Terencija mogu nazrijeti i daljnji kazališnopraktični potezi ovoga teatarskog zaljubljenika«. ¹⁶

¹⁶ Nikola Batušić, *Crijevićeva pjesma Ecce theatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, str. 144.

3. ECCE THEATRALES...

Pjesma *Ecce teatrales* (*Evo komedija obnavlja...*) nalazi se u četvrtoj knjizi Črijevićeva rukopisa iz Vatikanske biblioteke, a Batušić ističe kako su već stariji istraživači primijetili da se u njoj ne nalaze samo ljubavne pjesme (njih je trinaest) te da sedamnaesta po redu »u petnaest distiha slavi Pomponija Leta što je uskrisio staru komediju«. ¹⁷

Pjesma se sastoji od trideset stihova, a sadržajno se može podijeliti u dva dijela. U prvome dijelu Črijević donosi žanrovski sustav tadašnjega kazališta, dok u drugome slavi Pomponija Leta te njegov preporod kazališta i Rima. Oba dijela imaju petnaest stihova.

3.1. O komediji i tragediji

*Evo Komedija obnavlja kazališni pljesak,
evo se ponovno smještaju halje tragičke drevne.
Nastupa jednako cipela niska kao i koturn;
jedna ponizno puzi, uzvišeno grmi drugi.
Uzvišenije grmi ovaj o kraljevima i razvalinama njihovima, 5
dok druga umilnijim načinom oslikava šaljive riječi.
Komiku pristaje smijeh, a tuga tragedu:
jedan nam ugađa tužan, a veseo drugi.
Zato s namrštenom obrvom tragedija je lijepa:
Seneki priliči grmjeti turobna čela. 10
Zamamljivi Plaut (sva je komika obijesna)
redove gledalaca i glumište zasipa smijehom.
Zato se prijašnja lica usuđuju vratiti,
te su i jedna i druga Muza opet na svojem drevnom mjestu,
pa se ponovno na rimskim brežuljcima gledališta tresu. 15*

Komediji Črijević daje bitno mjesto u obnovi kazališta, a Batušić piše kako se u prvim stihovima očituje »sociološko-teatrološka slika Letova humanističkoga kazališta«, a kojom Črijević pokazuje »teatarsku atmosferu u gradu, precizira bitne odrednice njena ustrojstva, a govori također i o publici«. ¹⁸

Nakon pohvale komedije i tragedije u prvom distihu (*Evo Komedija obnavlja kazališni pljesak, / evo se ponovno smještaju halje tragičke drevne*), Črijević prelazi na poetički opis dvaju vrsta u sljedećih šest stihova. Ponajprije, Črijević ističe jednakost komedije i tragedije u obnovi

¹⁷ Nikola Batušić, *Črijevićeva pjesma Ecce teatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, str. 145.

¹⁸ Nikola Batušić, *Črijevićeva pjesma Ecce teatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, str. 149–150.

kazališta (*Nastupa jednako cipela niska kao i koturn; / jedna ponizno puzi, uzvišeno grmi drugi*), da bi nakon toga poetički predstavio žanrove na razini izraza i sadržaja (*Uzvišenije grmi ovaj o kraljevima i razvalinama njihovima, / dok druga umilnijim načinom oslikava šaljive riječi. / Komiku pristaje smijeh, a tuga tragedu: / jedan nam ugađa tužan, a veseo drugi*). U trećem distihu Črijević govori o stilu jezika tragedije i komedije, jedna »uzvišeno grmi«, dok druga »umilnim načinom oslikava šaljive riječi«, no ne možemo nazrijeti misli li Črijević isključivo na stih, ili i na prozu kao mogući medij (način) izražavanja.

Batušić primjećuje kako obuća koju su nosili glumci ima doslovno i metaforičko značenje. S jedne strane u obući se ogleda Letovo nastojanje za što vjernijom rekonstrukcijom rimskoga kazališta, budući da su »njegovi učenici i glumci obuvali koturne u tragedijama, a plitke sandale (*soccus*) u komedijama, kao što je tu poznatu kostimsku konvenciju grčkog kazališta naslijedio i klasični Rim«. S druge strane, glumčeva će obuća indicirati dramsku vrstu.¹⁹

Nakon toga Črijević izrijekom naglašava pisce koji su se izvodili (*Zato s namrštenom obrvom tragedija je lijepa: / Seneki priliči grmjeti turobna čela. / Zamamljivi Plaut (sva je komika objesna) / redove gledalaca i glumište zasipa smijehom*). Već smo istaknuli kako je Plaut predstavljao vrhunac komedije, uzor i mjerilo za renesansne autore i teoretičare, a slično je i sa Senekom kada je riječ o tragediji.²⁰ Ponovno ovdje ima i poetičkih značajki pa je tako tragedija »lijepa, s namrštenom obrvom« te »Seneki priliči grmjeti turobna čela«, dok je »sva komika objesna«, a Plaut »redove gledalaca i glumište zasipa smijehom«.

U posljednja će se tri stiha prvog dijela pjesma reverzibilno vratiti na početak (*Zato se prijašnja lica usuđuju vratiti, / te su i jedna i druga Muza opet na svojem drevnom mjestu, / pa se ponovno na rimskim brežuljcima gledališta tresu*).

3.2. O Pomponiju Letu i obnovi kazališta

Kome, pitam, kome dar taj pripisati valja?

¹⁹ Nikola Batušić, *Črijevićeva pjesma Ecce teatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, str. 150.

²⁰ »Talijanski književnik mislio je da mu je za dostizanje tragičkog duha dovoljno paziti na uzore iz antike, čvrsto se uhvatio njihovih mitova, koji nažalost bijahu posve mrtvi, a osobito se vladao prema njihovim vanjskim formulama. A te je uzore talijanski književnik pošao tražiti ne toliko u antičkih tragika, u kojih je religiozni osjećaj bio najautentičniji, kao što su vidoviti Eshil i beznadni Sofoklo, koliko u neodlučna ako ne i skeptična (iako velikog) Euripida, a nadasve u nemirna, plemenita ali moralizatorskog i didaskaličnog Seneke«. (*Humanistička tragedija i aristotelovska jedinstva*), Silvio D'Amico, *Povijest dramskog teatra*, str. 122.

*Pomponijev je izum to, i pod njegovim se začetništvom sada
vratio evo kazališni onaj običaj prijašnji.
Jer on je ponovno uveo tragičku halju
i negdašnje glumište s cipelama niskim. 20
No također je zasluga, slava i hvala Rafaelova,
koji je o vlastitu trošku pomogao naše kazalište:
moglo se vidjeti kako pod njegovim pokroviteljstvom
Rim hrli sa sedam brežuljaka na tolike priredbe.
Vidio je da su se poslije mnogih stoljeća vratile igre, 25
ushitio se gledajući vlastiti puk,
prepoznao žamor i pljesak djedova
i preporođene riječi davno zaboravljenog zvuka.
Kao da je izgubio godine, postaje mlađi i ljepši:
nada se da se može vratiti u staru čast. 30*

U ovome dijelu Črijević stavlja naglasak na pohvalu svojega učitelja, Pomponija Leta. Črijević mu pripisuje zasluge obnavljanja kazališnog života u Rimu (*Kome, pitam, kome dar taj pripisati valja? / Pomponijev je izum to, i pod njegovim se začetništvom sada / vratio evo kazališni onaj običaj prijašnji*), a ponovno se dotiče i kostimografije u denotativnom i konotativnom značenju (*Jer on je ponovno uveo tragičku halju / i negdašnje glumište s cipelama niskim*).

Upravo je u doba Črijevićeva ponovnog dolaska u Rim, Let započeo s izvođenjem rimskih komedija i Senekinih tragedija. Batušić piše da je Let bio osebujan čovjek, niska rasta i smiješna hoda, ali veoma odan svome humanističkom pozivu, predavanjima i animiranju studenata te da je s pravom nazvan obnoviteljem kazališne umjetnosti.²¹ Črijević pritom neće zaboraviti ni izvjesnog Rafaela koji je »o vlastitu trošku pomogao naše kazalište«, a pod njegovim pokroviteljstvom »Rim hrli sa sedam brežuljaka na tolike priredbe«. Riječ je, naime, o kardinalu Rafaelu Sansoni-Riariji, jednom od najutjecajnijih štićenika pape Siksta IV., a koji je jamačno bio ljubitelj kazališta. Črijević tako ističe Pomponijevu animacijsku zaslugu, ali i mecenu²² financijsku pomoć.²³ U zahvali Rafaelu, Črijević kaže kako je kardinal »pomagao naše kazalište«, što samo pokazuje da je zacijelo i sam bio članom Letove glumačke postave.

²¹ »Kada je riječ o kazališnopraktičnoj revalorizaciji rimske dramske književnosti, ali i reanimaciji svekolikoga glumišta u humanističkom okružju, onda suvremena teatrologija ustoličuje Pomponija Leta na sam vrh kazališno presudnih pothvata«. Nikola Batušić, *Črijevićeva pjesma Ecce theatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, str. 146–147.

²² Pojam »mecenata« izveden je iz imena Gaja Cilnija Mecenata i u općenitom smislu znači pružanje potpore. U konkretnom, pak, smislu riječ je o potpori koja se pruža umjetnicima. Pokroviteljstvo umjetnosti potječe još iz antike te se preko srednjega vijeka nastavilo sve do renesanse, najplodnijeg razdoblja mecenatstva. Slobodan P. Novak, Milovan Tatarin, Mirjana Matajija, Leo Rafolt, *Leksikon Marina Držića*, str. 483.

²³ Nikola Batušić, *Črijevićeva pjesma Ecce theatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, str. 149.

U završnim se stihovima najbolje očituje Črijevićevo stajalište o komediji i kazalištu uopće. On kazalištu pripisuje preporod Rima koji je »vidio da su se poslije mnogih stoljeća vratile igre, ushitio se gledajući vlastiti puk, prepoznao žamor i pljesak djedova i preporođene riječi davno zaboravljenog zvuka« te »kao da je izgubio godine, postaje mlađi i ljepši: nada se da se može vratiti u staru čast«. Črijević Rim njegova doba smatra nasljednikom antičkog Rima, što ne treba čuditi, budući da su talijanski humanisti smatrali da su upravo oni izdanak antičkog svijeta.²⁴ Obnova antičkoga kazališta (i komedije) znači i obnovu Rima.

Črijević se u pjesmi *Ecce teatrales* pokazuje kao »vrstan znalac humanističkog kazališta, njegove poetike i prakse«,²⁵ a komediji pripisuje obnovu kazališta. Iako navodi različitosti dvaju žanrova na temelju izraza i sadržaja, važno je naglasiti da Črijević ne pravi hijerarhijske razlike između tragedije i komedije, što će biti praksa kasnijih teoretičara 16. stoljeća, a koji će se u najvećoj mjeri oslanjati na Aristotelovu *Poetiku*. Črijević stoga zaključuje kako i komedija i tragedija *ugađaju*, ali »komiku pristaje smijeh, a tuga tragedu: jedan nam ugađa tužan, a veseo drugi«. Pored pohvale komedije, Črijević se dotiče i vlastite lektire, a navodeći Plauta kao egzemplarnog autora za komediju, još se jednom potvrđuje da je Plautova komediografija temeljni uzor kada je riječ o ranonovovjekovnoj komediji.

²⁴ Miroslav Pantić, *Humanizam i renesansa*, str. 18.

²⁵ Nikola Batušić, *Črijevićeva pjesma Ecce teatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, str. 146.

4. SUPER COMOEDIA VETERI ET SATYRA ET NOVA CUM PLAUTI APOLOGIA

Črijevićeva rasprava, čiji naslov u prijevodu glasi *O staroj komediji, satiri i novoj komediji s obranom Plauta*, nalazi se u rukopisu koji se čuva u Vatikanskoj biblioteci pod brojem 2939. Pisana je jampskim senarom u 175 stihova, a tematski se može podijeliti u dva dijela. Prvi dio govori o podrijetlu komedije, razvoju satire iz stare komedije, o satiričarima i novoj komediji s Plautom kao glavnim predstavnikom. Drugi je dio zapravo polemika u kojoj Črijević brani Plauta.²⁶ Pored rasprave, Črijević u poeziji ima još filološko-estetskih priloga, kao npr. *De dactylo et spondeo* ili *De musica ad Marianum*.²⁷

Črijević raspravu započinje podjelom komedije (*Dvije su vrste Komedije, nova i stara*), pri čemu zastupa tezu o dvočlanoj podijeli, iako je, kako piše Mrdeža Antonina, poznatija trijadna podjela na staru, srednju i novu.²⁸ Nakon što opiše razvoj satire iz stare komedije i satirskih igara,²⁹ Črijević navodi neke satiričare, počevši od Lucilija pa sve do Perzija i Horacija. Nakon toga slijedi opis nove komedije.

*Kažu da je Livije
Andronik izumio činove nove drame,
koju je zbog potrebe vremena obogatila dokolica
dijalogima i napjevima, a kor je uklonjen,
kako bi se ugodnom novošću svidjelo slušateljima
brbljavo oponašanje života smrtnika
i zrcalo svih običaja
i što sličnija slika istine,
raspoređena, razdijeljena u pet činova,
sa zamamnom šarolikošću riječi i osjećaja,
skladna u prizoru, primjerena u izrazu,
i probirljivim gledaocima
dosjetkama prijatna, a dosadna nikome. (s. 58–70)*

²⁶ Divna Mrdeža Antonina, *Črijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia«*, str. 170.

²⁷ *Hrvatski latinisti I*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 2, priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović, Zora, Zagreb, 1969., str. 379.

²⁸ Divna Mrdeža Antonina, *Črijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia«*, str. 171.

²⁹ *Odatle se razbuktao drugi književni rod
i niotkud drugo satira ne usvaja svoje ime.* (s. 34–35)

Mrdeža Antonina upozorava da Črijević pogrešno tumači etimologiju satire, izvodeći je iz riječi *satir*, a ne *saturnae*, što se ustalilo u književnoj historiografiji. Divna Mrdeža Antonina, *Črijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia«*, str. 171.

Črijević ističe inovacije nove komedije: uklanjanje kora, dijalozi i napjevi. Komedija je za njega »oponašanje života smrtnika, zrcalo običaja, slika istine«. U takvome se opisu nove komedije ogleda temeljna bit renesansne poezije, mimezis.³⁰ Od poetičkih značajki Črijević navodi da je nova komedija »raspoređena, razdijeljena u pet činova« te da je »skladna u prizoru, primjerena u izrazu«. Nakon pohvale komedije slijedi pohvala Plauta, čiju komediografiju Črijević (ponovno) navodi kao uzor:

*I sav je skup u gledalištu pobjedama
razdragan, i nekoć punskim trijumfima,
a sada Ceciliju i Plautu, tvorcu najboljem,
naizmjenice plješće narod. I kažu da Muze,
ako ushtjednu govoriti latinskim jezikom,
neće govoriti drugačije, nego kako začinjen novom
krasotom, slatko poput meda govori Plaut.
Stoga dajte, ako hoćete, neka vam tako dobro
okrene oči, uši i duh, probudite se, da ne bi tko
štropoćući učinio sebi štetu. (s. 77–86)*

U stručnoj se literaturi posebno izdvaja dio u kojemu Črijević govori da, ukoliko »izbrišemo svako šušljanje ilirsko, prava ćemo Romulova kolonija postati«, pritom navodeći reminiscenciju o Epidauru i romanskom podrijetlu Dubrovnika. Črijević smatra da se oživljavanjem Plauta može povratiti stara slava Epidaura, stavljajući naglasak ponajprije na latinski jezik koji je »nedavno zamro, nestao, pritisnut smećem groznog susjedstva«, nadajući se da Plaut može »povratiti Epidauru što je oteo divlji Skit«.

Takav stav prema materinskom, vulgarnom jeziku, često se nalazi i u drugih humanista, primjerice Petrarce.³¹ Međutim, kako piše Vladimir Vratović, Črijević, iako nije bio blagonaklon prema narodnom jeziku, a suvremenike kao što su Džore Držić i Šiško Menčetić nije spominjao, ipak je napravio jednu iznimku.

³⁰ »Ep i tragedija, zatim komedija i ditiramb, i najveći dio auletike i kitaristike, sve te umjetnosti u cjelini prikazuju podražavajući«. (Aristotel, *Poetika*, gl. I), Miroslav Pantić, *Poetika humanizma i renesanse*, str. 45.

Mrdeža Antonina također upozorava na 152. stih (*Zakon života, propis, pravilo, oživio je po Muzama*), koji se odnosi na Plautove komedije, a iz kojega proizlazi da Črijević mimezis »shvaća i tumači kao Horacijev *imitatio*, kao podražavanje Prirode, tj. vidljive stvarnosti dostupne čulnoj spoznaji«. Divna Mrdeža Antonina, *Črijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia«*, str. 173.

³¹ Divna Mrdeža Antonina, *Črijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia«*, str. 173.

Naime, u epigramu posvećenom pjesniku Ivanu Gučetiću, Črijević na jednom mjestu kaže da Gučetić »tolike pjesme začinjava ilirskim nektarom«,³² što pokazuje kako ipak nije imao sasvim zazoran stav o pjesništvu na narodnom jeziku.

Nakon digresije o »ilirskom šušljanju«, Črijević se vraća pohvali Plauta, ovaj put navodeći karakteristične tipove njegove dramaturgije, zaplete, kao i temeljnu bit (Plautove) komedije, a sama rasprava pred kraj dobiva jaku polemičku notu:

*Tužan je ovaj život; traži kazalište, šalu.
Helikonski med i Pegazov pjev
ublažuje gorčinu života, uglađuje sirovost,
oplemenjuje narav, brusi nezrele,
starima pruža korisne misli,
kao da su iznijete iz samog središta mudrosti. (s. 116–121)*

*(...)
Ovdje i sve lažljive doušnike i pokvarene
robove možemo promatrati kao u zrcalu,
kako u glavi snuju i namještaju zamke,
svakakve podvale, spletke i varke,
kojima ispražnjuju kese starih gospodara
da bi ugodili mladićima zaljubljenim preko ušiju.
Poučen tim primjerom nećeš robu nepromišljeno
dati da se upropasti nestalna mladenačka dob,
nego ćeš izabrati postojana čovjeka
da ne dopusti zalutati cvijetu mladosti
i da je obrazuje sirovu kao vosak učenim palcem.
Naučit ćeš koliko tvrdoglav, škrt, rasipan,
popustljiv, strog griješi otac,
i tko na tuđim jajima kao kukavica leži
udvoran, istrošen, nakaza, bludnik starac,
pogubna propast, protivno pak valjan, čestit,
pouzdan u savjetima, pravedan, umjeren, ozbiljan.
Zakon života, pravilo, propis, oživio je po Muzama.
Ovdje ćeš se diviti mijenama svih stvari,
i kako veseo svršetak dolazi nakon jadra početka,
i igrama sudbine i obratu života,
pristojnosti osobe, vremena, mjesta,
čime možeš postati razboritiji.
Dobro je upoznati lakoma svodnika, bestidnu bludnicu,
nevaljala lakrdijaša i lažljiva slugu,
da ne bi tko nepažljive među nama zbunio.
Tako je spartanskoj naravi dopušteno gledati
pijanca, poput prljavih svinja što se valjaju u blatu,
kako bi se od gnjusnog, bestidnog i sramotnog*

³² Hrvatski latinisti I, str. 378–379.

odučila gledanjem sramote.

*Stoga će naš Plaut na svaki način koristiti
čudima i jeziku. On je radi izbjegavanja,
a ne radi nadmetanja, umetnuo mnogo ružnoga.
No komedija je dovoljno obranjena. Nosite se,
nezasitni klevetnici zmijskih zuba,
vama ne posvećujem igre, šale, dosjetke,
ambroziju i nektar iz Plautove škrinje,
nego najboljim slušateljima, mladićima,
najželjnijima pravo činiti i valjano znati.
Što god je dakle u ovom dobra, pohvalite, dobri.
Budite tihi, zatim uputite pljesak. (s. 135–175)*

Kao što vidimo, prema Črijeviću su kazalište i komedija prijeko potrebni čovjeku jer je »ovaj život tužan« i »traži kazalište, šalu«. Nabrajajući zaplete i čitav sijaset tipičnih plautovskih tipova, Črijević naglašava odgojnu, ali i zabavnu sastavnicu Plautovih komedija. Gledajući »igre, šale, dosjetke, ambroziju i nektar iz Plautove škrinje«, razne lakrdijaše, bludnice, škrce i šaljive vojnike, čovjek se zabavlja, ali neminovno i *uči*. Pored toga, prikazujući ružnoću, Plautova je namjera »izbjegavanje, a ne nadmetanje«, odnosno lošim primjerima izazvati kontraefekt.

Mrdeža Antonina uočava da takvo razmišljanje proizlazi iz humanističkog shvaćanja funkcije umjetnosti, a što Horacije obrazlaže u otprije spomenutoj *Poslanici Pizonima*. Črijević tako preuzima »horacijevsko shvaćanje kazališta kao 'odmora od poslova drugih', koji je utoliko korisniji ako nam pruža i poučnu stranu«. ³³

Takvo, gotovo preslikano stajalište zadržat će se i među kasnijim renesansnim teoretičarima komedije, a vrijedi istaknuti onaj Niccola Machiavellija, koji će ustvrditi da su »komedije zato pronađene da gledateljima koriste i da ih zabavljaju. Svakom čovjeku, a naročito mladićima vrlo mnogo koristi kada vidi škrtost nekog starca, bijes zaljubljenog, prevare roba, proždrljivost parazita, bijedu nekog jadnika, ambiciju bogataša, mamljenje bludnica i slabu odanost svih ljudi; komedije su pune takvih primjera... a budući da komedija želi i zabaviti, ona treba gledatelja potaknuti na smijeh«. ³⁴

³³ *Ili koristiti žele il zabavu pružat poete
ili što ugodno reći, a ujedno zgodno za život.*
Divna Mrdeža Antonina, *Črijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia«*,
str. 172.

³⁴ Miroslav Pantić, *Poetika humanizma i renesanse*, str. 87.

5. ZAKLJUČAK

U dvama tekstovima Črijević komediju promatra u skladu sa svojim humanističkim obrazovanjem. On, naime, komediju promatra ne samo kao obnoviteljicu kazališnog života nego i kao obnoviteljicu društva (ponajprije misleći na Rim i Dubrovnik). Takvo je stajalište imanentno humanističko, utoliko što i Rim i Dubrovnik smatra nasljednicima nekad slavne rimske uljudbe. Promatrajući dijakroniju komedije, Črijević razlikuje dvije komedije, staru i novu. Črijević razlikuje i žanrovska obilježja komedije u odnosu na tragediju pa tako prema njemu na tematskoj i izražajnoj razini komedija »umilnijim načinom oslikava šaljive riječi«, radnja komedije treba biti raspoređena u pet činova, mora prikazivati »što sličniju sliku istine«, a jednako je poučna koliko i zabavna. Učeci i glumeći u predstavama svojega učitelja, Črijević dosljedno opisuje i scensko uprizorenje komedije, stoga razlikuje scenografiju i kostimografiju komedije (niska cipela, tj. *soccus*) i tragedije (koturn i tragička halja). U Plautu Črijević vidi ideal komedije, uzor i mjerilo, koji svojim likovima obrnuto proporcionalno prikazuje uzorne primjere ljudskog ponašanja, *ergo* zabavlja i poučava.

Stručna literatura suglasna je u pretpostavci da je Ilija Lampričin Črijević po povratku u Dubrovnik, u animatorskoj maniri svojega učitelja, okupljao mladiće željne znanja te na taj način pokušao humanističko kazalište Letova kvirinalskoga kružoka s Plautom u glavnoj ulozi postaviti u dubrovačku sredinu. Takva je akcija vrlo vjerojatno izazvala negativnu reakciju, o čemu svjedoče oštre opaske u raspravi o komediji. Ipak, humanistička misao koju je sa sobom donio s druge strane Jadrana stvorila je temelj za razvoj dubrovačke eruditne komedije. »Legajući na skuli Plauta«, Dubrovnik će nekoliko desetljeća poslije iznjedriti Marina Držića, čije će komedije postati kanonska djela hrvatske književnosti.

6. LITERATURA

Primarna literatura

1. Ilija Lampričin Črijević, *Ecce teatrales...*, u: Nikola Batušić: *Crijevićeva pjesma Ecce teatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, u: Dani Hvarškoga kazališta: hrvatski humanizam – Dubrovnik i dalmatinske komune, Književni krug, Split, 1991, str. 144–155.
2. Ilija Lampričin Črijević, *Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia*, u: Divna Mrdeža Antonina: *Crijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia«*, u: Dani Hvarškoga kazališta: hrvatski humanizam – Dubrovnik i dalmatinske komune, Književni krug, Split, 1991, str. 169–178.

Sekundarna literatura

1. Nikola Batušić: *Crijevićeva pjesma Ecce teatrales... u svjetlu autorova odnosa prema kazalištu*, u: Dani Hvarškoga kazališta: hrvatski humanizam – Dubrovnik i dalmatinske komune, Književni krug, Split, 1991, str. 144–155.
2. Nikola Batušić, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
3. Silvio D'Amico, *Povijest dramskog teatra*, Matica hrvatska, Zagreb, 1972.
4. Marin Franičević, Franjo Švelec, Rafo Bogišić, *Od renesanse do prosvjetiteljstva, Povijest hrvatske književnosti br. 3*, Liber, Zagreb, 1974.
5. *Hrvatski latinisti I*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 2, priredili Veljko Gortan i Vladimir Vratović, Zora, Zagreb, 1969.
6. Divna Mrdeža Antonina: *Crijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia«*, u: Dani Hvarškoga kazališta: hrvatski humanizam – Dubrovnik i dalmatinske komune, Književni krug, Split, 1991, str. 169–178.
7. Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
8. Slobodan P. Novak, Milovan Tatarin, Mirjana Mataija, Leo Rafolt, *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009.
9. Miroslav Pantić, *Poetika humanizma i renesanse*, Prosveta, Beograd, 1963.
10. Miroslav Pantić, *Humanizam i renesansa*, Obod, Cetinje, 1967.